

ASPEKTY SOCIÁLNÍ REALITY V OBDOBÍ ČERVENCOVÉ MONARCHIE VE FRANCII (SOCIOHISTORICKÁ ANALÝZA REPREZENTACÍ SPOLEČNOSTI V DISKURSECH INTELEKTUÁLNÍCH ELIT)

Pavel Sitek*, Monika Bryšová*, Tereza Hronová*

**Katedra sociologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni*
pavelsitek@volny.cz

**Centrum historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni*

**Aspects of social reality during the July Monarchy
(sociohistorical analysis of representations of the
society in discourses of the intellectual elites)**

Abstract—This research into the issue of the July Monarchy (1830–1848) discusses the discourse of the intellectual elites using an almost unknown method – sociohistory. As the primary reliable source we have used a novel written by Eugène Sue, *The Mysteries of Paris*. Its credibility has been supported by the studies of the correspondence between the author and his readers by French historian Judith Lyon-Caen. This text continues her work, as well as presenting our own results. The text is divided into three parts: a description of sociohistory, the historical context and the social aspects of the first half of the 19th century.

Key Words—discourses, French history, July Monarchy, sociohistory, social reality, 19th century

TEORIE

Koncept sociohistorie a symbolická moc

SOCHIOHISTORIE je velice zajímavý a propracovaný koncept pocházející z intelektuálně produktivního francouzského vědeckého prostředí, který je založen na vybraných myšlenkách francouzských vědců, jako byl například Émile Durkheim, Maurice Halbwachs, Gabriel Tarde, Marc Bloch, Michel Foucault či Pierre Bourdieu. Tento koncept však svou intelektuální základnu neuzavírá pouze do francouzského intelektuálního rámce, ale opírá se i o díla Maxe Webera, Norberta Eliase nebo Jacka Goodyho.

Sociohistorie je „historická metoda“, která kombinuje vybrané myšlenky sociologie a historie a která si jako obecné předměty zájmu zvolila fenomény, jejichž analýza je v současné době žádoucí. Můžeme uvést například studium „minulosti v přítomnosti“, tedy jakým způsobem určité fenomény minulosti působí na danou přítomnost,

„vztahy na dálku“, čili vztahy, které však nevznikají v rámci interakcí „tváří v tvář“, a mocenské vztahy (jak v optice solidarity, tak dominance).

Uvedené fenomény nacházíme ve velice rozličných oblastech lidské aktivity. To znamená, že sociohistorie může být aplikována na analýzu otázek ekonomických, sociálních, kulturních i politických. V sociohistorické perspektivě mohou být analyzovány například vývoje různých aspektů globalizace, byrokratizace států nebo úlohy/role médií v rámci vytváření reprezentací, analýzy veřejného mínění, otázky spojené s národními státy a národem, zkoumání vývoje diskursů. Sociohistorie klade důraz na historickou perspektivu, reflektuje současnou povahu uvedených fenoménů a pečlivě analyzuje daný historický moment, daný kontext, ať již jde o současnost, období nedávná, nebo časově vzdálená do minulosti. To znamená, že tyto vztahy nejsou zkoumány pouze v prožívané přítomnosti, ale také v minulosti. Lze tedy zkoumat, co v časovém průřezu poutá dohromady „živé a mrtvé“ jedince, a tudíž jak minulá přítomnost působí na přítomnost právě prožívanou. Tato oblast výzkumu je možná také díky tomu, že v sociohistorii jsou vztahy přenositelné i prostřednictvím věcí, které spojují různé jedince, kteří se vzájemně neznají. Sociohistorie se dále pokouší mapovat skutečnosti, které vedly k rozvoji vztahů na dálku, tedy k propojování velkého množství jedinců, mezi nimiž neexistují vztahy „tváří v tvář“. To znamená, že se soustředí na výzkum vývoje prostředků působení na dálku, jako je například písmo, peníze, tisk či televize. (Noiriel 2006, Sitek 2011)

Symbolická moc

Z této pestré škály fenoménů a specifického sociohistorického přístupu k jejich zkoumání jsme v našem výzkumu využili především poznatky, které se vztahují k sociohistorickému zkoumání kulturních fenoménů a vztahů na

dálku. Další oblastí jsou pak vztahy moci, neboť symbolická moc, ve smyslu konceptu P. Bourdieua (1982), „stojí v centru vztahů na dálku, které umožňují konstrukci různých publik. Diváci, posluchači nebo čtenáři často vnímají umělce, sportovní šampiony, spisovatele nebo novináře jako „reprezentanty“ a „mluvčí“ pověřené bránit jejich čest nebo důstojnost.“ (Noiriel 2006: 94) Obecně se pak sociohistorie pokouší reflektovat otázky mocenských vztahů v perspektivě Michela Foucaulta.

Podle G. Noriela sdílela generace P. Bourdieua, J. Derridy a M. Foucaulta, přes vzájemné odlišnosti, jednu společnou otázku: „osvětlit úlohu, kterou hraje jazyk v mocenských vztazích. Ten, kdo disponuje mocí veřejně pojmenovávat ostatní, přispívá zásadním způsobem k vytváření jejich individuální a kolektivní identity, a směřuje tedy i smysl jejich existence. Bourdieu se zabýval uvedeným tématem z pohledu sociologie, což jej přivedlo k vytvoření konceptu „symbolické moci“, který je v jeho díle zásadní.“ (Noiriel 2006: 44)

Koncept symbolické moci je úzce svázán s jazykem. V první řadě jde o to, že prostřednictvím jazyka (promluvy) dochází k vytyčení hranice mezi „veřejným“ a „soukromým“: „Ti, kdo disponují mocí nad komunikačními prostředky, mají zároveň moc symbolické povahy, neboť se obracejí na veřejnost. To znamená na velký počet různě rozprostřených jedinců, kteří se neznají, ale přijímají stejné informace. Každý veřejný diskurs tak umožňuje vytyčit linii mezi realitami zviditelňovanými přede všemi, a to jednoduše pouze tím, že jsou oznámeny, a mezi realitami, které zůstávají neviditelné, protože neopouštějí sféru „soukromého“ jazyka. Jedinci disponující privilegii definovat identity, problémy a normy sociálního světa tak vnucují otázky, které aktéři společnosti musejí brát v úvahu. Z tohoto důvodu jsou v centru zájmu sociohistorie pojmenování, označování a kategorizace.“ (Noiriel 2006: 5–6)

V druhé řadě lze na symbolickou sílu jazyka poukázat prostřednictvím krásné literatury, která stojí v centru naší pozornosti: „Na příkladu krásné literatury se ukazuje, že písmo může být velmi účinným prostředkem působícím na dálku, když významně působí na emoce čtenářů, jako je tomu například u románu. (...) Jedinci často přijímají označení a symboly označující skupiny nebo kategorie, s nimiž jsou spojováni, a ztotožňují se s těmi, kdo mluví jejich jménem. Jazyk se však zároveň může stát i příčinou stigmatizace nebo nenávisti vůči sobě samému, a to v případě, kdy jsou různí jedinci označováni negativním či pejorativním způsobem.“ (Noiriel 2006: 6)

V rámci konceptu symbolické moci Pierre Bourdieu dále zdůraznil „skutečnost, že jedinci začleňují normy přenášené institucemi do té míry, že se stávají součástí jejich vlastní identity. Podle Bourdieua tak dominance spočívá v uznání. Výzkumy, které realizoval na téma různých kategorií „mluvčích“ (politici, novináři, intelektuálové), představují logické vyústění postupu určeného k lepšímu pochopení úlohy, kterou hraje jazyk v ovládnutí člověka člověkem. (Bourdieu 1996) Všichni, kdo disponují privilegiem hovořit za ostatní, přispívají k existenci skupin,

a to tak, že je pojmenovávají na veřejných místech, definují „problém“, o němž všichni musejí hovořit, nabízejí zásoby legitimních argumentů, o které se ovládnutí musejí opírat, aby vyjádřili své protesty.“ (Noiriel 2006: 45–46) „Nicméně ne každý jedinec, komunita či uskupení disponuje takovými privilegii, aby se proti stigmatizujícím veřejným diskursům, především proti vlastním kulturním praktikám, mohla bránit, což vysvětluje, proč jsou tyto praktiky často diskreditovány nebo popírány. (...) Stereotypy přenášené v textech autorů opovrhujících lidovými třídami, ženami či „domorodci“ se prosadily tak lehce z toho důvodu, že tyto skupiny nebyly na počátku ustaveny jako „čtenářská publika“.“ (Noiriel 2006: 91–92)

Kultura, recepce děl a hlavní otázka

Sociohistorie vnímá kulturu jako „všechny činnosti, které mají za cíl nabídnout nové popisy světa. (...) Kultura tak může být definována jako soubor diskursů a praktik, které usilují o vymanění se dvěma hlavními formám nátlaků (ekonomické a politické) (...).“ (Noiriel 2006: 88–89) „Sociohistorik chápe různé oblasti kulturního života jako konfigurace spojující aktéry (spisovatele, umělce, sportovce atd.), kteří si vzájemně konkurují, aby získali náklonnost určitého publika. (...) Ten, kdo drží pero, „vyrábí“ čtenářské publikum, na němž je závislý, přičemž hraje na rozptýlené a rozšířené tužby jedinců, kteří jsou jeho součástí.“ (Noiriel 2006: 88–89)

V oblasti kulturních praktik se sociohistorie zaměřuje také na recepci děl různých autorů. „Pod vlivem historiků kultury se rozvíjela nová historie knihy, jejíž hlavní předmět výzkumu spočívá ve zkoumání vztahů rozvíjených prostřednictvím tištěného textu mezi autory a jejich čtenáři.“ (Noiriel 2006: 97) To znamená, že sociohistorie se v rámci recepce děl nezabývá pouze tím, jak jsou různá díla různých autorů přijímána, ale také jakým způsobem ovlivňují reakce čtenářů samotného autora a jeho další psaní: „Jestliže tedy spisovatel ovlivňuje své čtenáře, recepce děl recipročně ovlivňuje jeho psaní a nová čtenářská publika utvářejí nové texty.“ (Noiriel 2006: 96)

Právě do této oblasti výzkumu je situován předkládaný text, který se pokouší navázat na nedávné výzkumy Judith Lyon-Caen (Lyon-Caen 2006). Tato francouzská historička se v sociohistorické perspektivě zabývala analýzou korespondence Honoré de Balzaca a korespondence Eugèna Sua s jejich čtenáři. Uvedené analýzy ukázaly, do jaké míry se s popisem a vnímáním sociální reality, každodenního života, obrazů druhých i sebe sama ztotožňovali. Na základě těchto skutečností jsme se pokusili odpovědět na následující otázku: *Jaké byly aspekty sociální reality, se kterými se někteří čtenáři ztotožňovali a pojímali je jako reálný a pravdivý popis prožívané reality?*

EMPIRIE

Francouzská společnost v období červencové monarchie

Je obecně známo, že Velká francouzská revoluce představuje velice zásadní bod v dějinách francouzské, potažmo

evropské společnosti, a to ať již je názor na tento komplexní historický moment jakýkoliv. To však neznamená, že bychom měli opomíjet další revoluce, které do francouzské společnosti uvedly nemalé změny, které ji ovlivnily na několik desetiletí. Mezi skutečnosti podobného charakteru můžeme řadit i ty, které jsou příznačné pro kontext před a po červencové revoluci. V dalším výkladu se tak velice schematicky zaměříme na některé body, které považujeme za důležité pro nalezení odpovědi na výše uvedenou otázku.

Červencové monarchii předcházely režim první a druhé restaurace (1814–1815–1830), který byl svržen v průběhu tzv. tří slavných dnů 28., 29. a 30. července roku 1830. Tato revoluce ve skutečnosti přinesla dominující postavení liberální „buržoazie“ a značné zúžení manévrovacího prostoru pro aristokracii a církev. (Carpentier a Lebrun 2000: 271) Francouzská společnost se na počátku 19. století vyznačovala jistou mírou nostalgie ideálů francouzské revoluce. Maurice Agulhon vyjadřuje myšlenku, že rok 1830 navrátil francouzskou společnost do určité míry na cestu, která započala v roce 1789. (Agulhon 2005) Francouzské revoluce nechala v roce 1789 vzniknout tříbarevnou vlajku, která byla v průběhu revoluce oficiálně používána. Avšak restaurace v roce 1814 přinesla opětovný návrat Bourbonů na francouzský královský trůn. Červencová revoluce, která vynesla do čela francouzského království vévodu z Orléansu, tedy krále Ludvíka Filipa, navrátila do hry zmiňovaný symbol. V období červencové monarchie dochází taktéž k vytvoření Rudovy sochy představující Marsaillaisu. Tuto sochu můžeme nalézt na jednom z pilířů Vítězného oblouku v Paříži. V období červencové monarchie taktéž dochází k zasvěcení Panthéonu slavným osobnostem. (Agulhon 2005: 428–429) Navíc vévoda Orleánský neabsolvoval tradiční korunovaci v Remeši, jako například jeho předchůdce Karel X., neboť složil přísahu před poslanci, kteří byli v té době voleni částí francouzské společnosti. (Agulhon 2005: 430–431) Nemalé změny doznala i oficiální úprava vyznávání určitého náboženství. Zatímco restaurace v roce 1814 učinila z katolické verze křesťanství oficiální náboženství prostřednictvím takzvané Charty, v roce 1830 se uvedená verze křesťanství stala „náboženstvím většiny Francouzů“ (Agulhon 2005: 430–431).

Důležitým rysem Francie počátku 19. století byl její především zemědělský charakter. Více než 80 % obyvatelstva žilo na venkově. Francouzská revoluce navíc značně přispěla k připoutání venkovského obyvatelstva k půdě, což způsobilo, že migrace mezi městy a venkovem byly značně oslabeny. (Démier 2000: 38–44) To ve skutečnosti vedlo k izolaci venkova od života ve městě. (Démier 2000: 83) V porevoluční době byli v centru pozornosti elit, především těch pařížských, vesničané-zemědělci, kteří podle velké části vzdělané veřejnosti nepředstavovali součást „civilizace“, a tudíž docházelo k rozšiřování jejich velice negativního obrazu. Vesničané tak byli popisováni jako rasa hlupáků, s nepochopitelným jazykem, jako lidé blízcí zvířatům. (Noiriel 2007: 54) Ke kontaktu mezi městem a venkovem pak přispívaly jen pracovní síly

související s nárůstem francouzského průmyslu a částečně industrializace francouzské společnosti mezi lety 1815–1820. V rámci industrializace bylo totiž zapotřebí nových pracovních sil, které často pocházely právě z venkova. (Démier 2000: 83)

Mezi lety 1825–1845 dochází k přesunu pozornosti z vesničanů na pařížské chudé, nejčastěji dělnické obyvatelstvo. Otázka „divného“ vesničana samozřejmě stále existovala, ale již nebyla tolik v centru zájmu elit, neboť ji nahradily otázky spojené s dělníky a se sociální problematikou s nimi spojenou. Zájem o tyto sociální otázky se odrazil v psaném projevu, například i v „krásné“ literatuře, kde nová generace spisovatelů reflektovala ve svých textech každodennost chudých vrstev. (Noiriel 2007: 56–57) Ve 40. letech byly ve francouzské společnosti jasně vyrýsované dva protipóly oddělené hranicemi. V očích dobových elit, právě tato vrstva měla možnost vyjadřovat se ve veřejném prostoru a zdůrazňovala především problémy spojené se závažným trestním jednáním (Noiriel 2007: 56), šlo především o to, že na jedné straně se nacházely „kulturní“ vzdělané elity, tedy ti, co ve skutečnosti šířili diskursy o rozdělení společnosti. A na straně druhé ti, co ke vzdělání přístup neměli, a byli tedy považováni za nekulturní, tedy nejprve vesničané-zemědělci a později chudé dělnické obyvatelstvo z vybraných částí měst. Obě tyto společenské vrstvy byly elitami považovány za nebezpečnou společenskou hrozbu. Avšak již revoluce 1848 ukázala, že se z těchto „nevzdělaných“ a „nebezpečných“ vrstev společnosti staly vrstvy, které postupně dosahovaly určité míry vzdělání. Díky vzdělání, myšleno především čtení a psaní, se mohly chudé vrstvy společnosti částečně bránit proti veřejným diskursům elit a bojovat proti ponižujícím obrazům sebe sama v nich obsažených. (Noiriel 2007: 59–61)

Z předcházejících bodů by měly být patrné dvě zásadní skutečnosti:

- 1) V první polovině 19. století docházelo ve francouzské společnosti k zintenzivňování problematizace sociálních otázek, které byly stále více zviditelnovány, a to především ve vztahu k dělníkům a jejich každodennosti. (Démier 2000, Noiriel 2007, Corbin 2006).
- 2) Vzhledem k enormnímu nárůstu počtu obyvatel ve městech, mezi lety 1821–1846 vzrostl počet obyvatel ve městech o 31 %, oproti 16,2 % celkovému počtu obyvatel (Barjot 1995: 57), způsobenému, i přes značnou mortalitu, zejména příchody obyvatelstva z venkova, se tak nutně dostal fenomén problematizace nejchudších vrstev do popředí zájmů francouzské společnosti (Barjot 1995: 64–65), přičemž zájem o sociální problematiku se stal jedním z pilířů nové francouzské moderní společnosti, o který se zajímali i někteří intelektuálové. (Démier 2000: 114, 127)

Dělníci a sociální otázky

Celkové postavení dělníků a jejich každodenní realita vedly v různých, zejména velkých, městech k nepokojům,

kteří byly jedním z aspektů narůstajícího násilí. Dělníci se však neomezovali pouze na protesty prostřednictvím kolektivní mobilizace, ale usilovali i o prosazení určitých požadavků, které byly šířeny mluvčími¹ (například v Paříži protestovali dělníci za stálý plat a snížení pracovní doby)(Démier 2000: 123), hlavní boje se pak konaly o sazebníky a denní mzdy. (Démier 2000: 129)

V důsledku červencových a dalších událostí (otevření sociální otázky v širším veřejném prostoru) došlo k postupnému společnému stmelení dělníků a byly předloženy nové požadavky za rozsáhlejší novinky. Dělnictvo se odklonilo od lídrů z doby červencové revoluce a novými vůdci se stali krejčí Grognon a obuvník Efrahem, pocházející přímo z řad dělnictva. Ti přišli s návrhem, aby došlo ke spojení za cílem vytvoření dělnického spolku a pustili se do politického boje s cílem vytvořit „lidové vlády“ (*gouvernement populaire*). Do diskuse se pak dále prosadilo téma samotné jednoty dělnictva, sjednocení organizované na bázi odborů (*syndicat*) dělníků všech profesí. Tento názorový proud se záhy mezi dělníky prosadil a začaly vznikat první národní dělnické spolky. Dělníci se pak dají rozdělit na dvě skupiny: na ty, kteří pracují v dílnách (tato skupina je více informovaná, progresivní, mírná a spojovaná s mravností), a na dělníky z fabrik (ti jsou více frustrovaní a zmocnění hněvem). (Démier 2000: 128–129)

Démier několikrát upozorňuje na skutečnost, že se francouzská společnost první poloviny 19. století začala politicky orientovat výrazně levicově. Jak zaznělo výše, sociální problémy tak byly již v průběhu červencové monarchie téměř všudypřítomné. Díky vydávání knih vzdělaných jedinců byla poprvé sociální otázka uchopena v psaném textu a představena ve veřejném prostoru. Do diskuse dále zasáhl z počátku především tisk, z větších novin jmenujeme alespoň *Globe* a *National*, ve kterých se k aktuálním událostem vyjadřovali tak významní intelektuálové červencové monarchie jako například Thiers, Guizot a Dubois, který výrazně ovlivnil mladší generaci liberální buržoazie. (Démier 2000: 109) Dělnictvo navíc začalo vydávat své vlastní noviny, ve kterých prezentovalo své socialistické názory a cíle: *L'Écho de la fabrique* v Lyonu, *L'Artisan*, *La Ruche* a další. (Démier 2000: 129)

Jedním z prvních intelektuálů, kteří se zasadili o prosazení sociální otázky do veřejného prostoru, byl baron Gérando. Ten se osobně vydal mezi *chudinu* a své poznatky popsal v knize vydané roku 1826 *Le Visiteur des Pauvres*. Upozornil tak na řadu závažných problémů spojených s chudobou městského dělnického obyvatelstva. Mezi často zmiňované a zdůrazňované problémy dělnického obyvatelstva patřila hrozba šíření řady epidemií,

¹Významným mluvčím z řad samotných dělníků se stal P. Charnier z Lyonu, myšlenkově se blížil k royalistickému proudu. Postavil se do čela nově vzniklé organizace dělníků v lyonských továrnách na hedvábí (*Société de secours mutuel*). Dělnické hnutí se v důsledku politických událostí sjednotilo a roku 1831 proběhla řada vzpour (povstání), nejvýznamnější pak 20. až 22. listopadu 1831 organizované právě P. Charnierem v čele. Z počátku se na stranu dělníků postavili i někteří představitelé politických elit, Casimir Perier, který projevil vůli se za dělníky postavit, ale po radikálních událostech v Lyonu a v kontextu národních hnutí v Evropě se odklonili spíše k řešením kompromisním. (Démier 2000: 126)

především cholery, což samozřejmě vedlo i k úvahám nad hygienou. Touto otázkou, tedy dodržováním základní hygieny, se zabýval například lékař Perent-Duchâtelet (1827 *De la prostitution dans la ville de Paris*). (Démier 2000: 114) Tento zájem o sociální otázky se odrazil i v „krásné“ literatuře, kde nová generace spisovatelů reflektovala ve svých textech každodennost chudých vrstev. (Noiriel 2007: 56–57)

Totální chudoba nové dělnické *socioprofesní skupiny* vedla k řadě patologických sociálních dějů. Jejich řešením se měly podle liberální buržoazie stát tři základní pilíře: vzdělání (rozšiřování přístupnosti školství, domovy mládeže, učiliště), patronace a pomoc (lidem z vězení, nemocným, sirotkům, prostitutkám...), předvídavost (šetření, zacházení s penězi). Realizací uvedených skutečností se začala zabývat liberální buržoazie. Ta se zaštitovala především filantropistickým způsobem myšlení a zasadila se o altruistické řešení problémů, kterým se do té doby věnovala v podstatě výhradně církev a její charita. Tito lidé se však výrazně od církve distancovali a zdůrazňovali vlastní altruismus, který odmítali jakkoli spojit s činností církve. (Démier 2000: 113–114)

Na tomto místě je nutné připomenout, že šlo o období, kdy se mezi širší veřejností stala velice oblíbená romantická vyprávění v závislosti na dílech autorů, kteří do svých prací promítali principy romantismu. Úspěch romantismu spatřuje Alain Corbin mimo jiné v touze porazit „sociální chaos“, do kterého chtěli lidé vnést světlo. Tento chaos nebyl samozřejmě způsoben pouze nárůstem sociálních problémů, ale také událostmi přelomu 18. a 19. století, které rozvrátily tehdejší společenský řád. V období červencové monarchie docházelo také k zintenzivnění sociální mobility, a to jak směrem nahoru, tak i dolů. (Corbin 2006: 9)

Přestože byla společnost stále rozdělena na „bohaté“ a „chudé“, dochází v období kolem červencové monarchie ke změně pohledu na sociální postavení. Dosavadní systém byl narušen a rozrostl se počet tzv. heterogenních skupin. Společnost se výrazně otevřela. Tato nová mobilita se pak odrazila v prosazování vlastních individuálních schopností a možnosti zlepšení sociálního postavení, které v politickém důsledku červencových událostí vedlo ke změně volebního systému a vynutilo si nový zákon o vzdělání. (Barjot 1995: 77; Démier 2000: 131)

Potřeba a touha liberalizace poměrů tak představuje další významný faktor související s problematikou dělnictva. (srov. Barjot 1995: 17; Démier 2000: 110) Právě v důsledku sociálních změn probíhajících ve francouzské společnosti se objevil nový fenomén člověka jako jedince. Nedílnou součástí nové francouzské liberální svobodné společnosti se stal individualismus, který se výrazněji začal prosazovat od 20. let 19. století. (Démier 2000: 110) Právě na příběhu jedince pak představovali spisovatelé širší sociální problematiku. Čtenář se tak mohl na základě individuálního příběhu s postavou identifikovat, prožít její osud a díky této zkušenosti získat a zvnitřnit znalost daného sociálního problému. Tato hypotéza má pro náš výzkum značný význam, jelikož potvrzuje předpoklad

„krásné“ literatury jako primárního pramene poznání vybraného fenoménu. (srov. Barjot 1995: 66–67)

ROMÁNOVÁ „FIKTIVNÍ REALITA“ A JEJÍ RECEPCE

„Román jako zrcadlo společnosti“

Historička Lyon-Caen ukázala, že vztahy mezi Honoré de Balzacem, Eugènem Sueem a jejich čtenářským publikem „se staly méně rovnocennými než v období osvícenství, a to bez pochyby proto, že čtenářské publikum bylo lidovější“. (Noiriel 2006: 97) Lyon-Caen, slovy G. Noiriel, dále ukázala na to, že „pisatelé těchto dopisů se identifikovali s románovými postavami a sdíleli jejich utrpení. Téměř všichni podávali „realistickou“ interpretaci těchto fikcí a nacházeli v nich reálné problémy své společnosti. Uvedení romanopisci tak sehráli zásadní úlohu v objevení se dobové definice „sociální“. V době, kdy politické strany v současném slova smyslu ještě neexistovaly, byl spisovatel vnímán jako ten, kdo mluví jménem nešťastných jedinců, jejichž utrpení mohl podle mínění těchto nešťastníků popisovat hlavně proto, že je schopen se postavit na jejich místo. Úspěch *Tajností pařížských* Eugèna Sua, které vycházely v letech 1842–1843 nejprve jako román-fejeton v respektovaném *Journal des Débats*, lze vysvětlit rozporuplnými reakcemi na toto dílo a intenzitou skandálu, který vyvolalo. Stoupenci konzervativních myšlenek se pohoršovali nad tím, že v popisech společenské spodiny si lid libuje a zároveň dochází k vnuknutí „nebezpečných“ myšlenek. Jiní čtenáři, náležející ke stejnému prostředí, naopak v těchto románech viděli realistickou výpověď o zkaženosti mravů lidových tříd. Dokonce i názory dělníků byly rozdílné. Jedni učinili Eugèna Sua svým mluvčím, zatímco jiní hovořili o cílené manipulaci neštěstí lidu a snaze o velebení filantropie jako prostředku k řešení sociální otázky, a to místo politických reforem. Vedle těchto rozdílných názorů daly romány E. Sua u všech skupin čtenářů vzniknout také touze jednat, která se konkretizovala v podobě četných projektů sociální reformy, které byly adresovány spisovatelům. Recipročně se spisovatel, aby mohl dále šířit svůj věhlas, musel přizpůsobit obrazu, který si o něm jeho čtenářské publikum utvářelo. V období červencové monarchie, v kontextu poznamenaném radikalizací francouzského politického života, tak přijal profil „angažovaného“ spisovatele, který se leckdy choval jako mluvčí světa dělníků.“ (Noiriel 2006: 97–98)

Z předcházejícího výkladu je patrné, že „pravda“ obsažená v těchto románech byla čtenářským publikem obvykle přijímána jako platná a tito se v ní nacházeli, rozpoznávali a identifikovali se s osudy hrdinů jednotlivých románů. Jednoduše řečeno: Lyon-Caen ukázala, že romány období červencové monarchie, která je někdy považována za „zlaté období románu“, mohou být v závislosti na tom, jak byly ve své době vnímány, přijímány, kritizovány a respektovány, pojímány jako zdroj legitimního vědění o popisu společnosti, které mělo vliv na utváření identit i reprezentací reality. (Lyon-Caen 2006)

U románu E. Sua *Tajností pařížské* byl tento zásadní vliv na čtenáře výrazný i proto, že, jak již bylo

naznačeno výše, francouzská společnost se v období před červencovou revolucí potýkala především se značnými ekonomickými a sociálními potížemi. Navíc víra v trvanlivost politických režimů byla výrazně podlomena. Z tohoto důvodu docházelo na úrovni právní, kriminální, policejní, demografické či na úrovni zemědělství či kulturního dědictví k šetření, která směřovala ke zmapování francouzské společnosti. (Corbin 2006: 9–10) Z uvedených skutečností je patrné, že šlo o období určitého kolektivního úsilí o získání poznatků kolektivním „my“ ve francouzské společnosti.

Francouzskou společnost v námi sledovaném období lze rozdělit na část, která zůstává „tradiční“, a na část, která novou epochu teprve vytváří, ale je dynamická a založená na kapitálu, který svou ohromností překvapuje nebo znepokojuje. (Barjot 1995: 78) Část současné francouzské historiografie považuje toto období hledání „my“ ve společnosti za utopistické, snažící se najít řád nové lepší společnosti. (Barjot 1995: 68–69) V tomto období „hledání“ pak byly horlivě čteny romány, které se výrazně podílely na utváření smýšlení veřejnosti, neboť romanopisci byli v pozici, která jim zaručovala hodnověrnost, a tudíž byly jejich popisy společnosti sdíleny velkým množstvím jedinců. (Corbin 2006: 11) Lze říci, že románu byla obecně přisuzována autentičnost, věrohodnost, což přispívalo k jeho vlivu na uvědomění si a utváření sebe sama různých jedinců (Corbin 2006: 11–12) a romány nabízely obraz, který utvářel široce uznávanou pravdu o stavu francouzské společnosti. V závislosti na těchto poznacích Corbin usuzuje, že „román byl jako zrcadlo nastavené čtenáři“. (Corbin 2006: 13) Z uvedených skutečností je evidentní, že je zcela neopodstatněné považovat některá díla vybraných francouzských romanopisců, v daném historickém momentu za nevěrohodný historický pramen, jak tomu obvykle bývá. Viděli jsme, že konkrétně pro období červencové monarchie je předpoklad o nevěrohodnosti mylný.

Pro romány vzniklé v této době, tedy velice hodnotné zdroje popisu „sociální“, byly motivem a inspirací nejen neúnosné životní podmínky chudého městského obyvatelstva, které autory inspirovaly k vytvoření postav charakterizujících danou sociální problematiku (a tedy i na tuto problematiku upozorňujících), ale také popis a definice jednotlivých majetkových vrstev. V těchto dílech je často představován patologický obraz „nemocného města“ se všemi jeho „nemocemi“. Romanopisci a autoři divadelních her tak vytvářeli postavy s obecnou charakteristikou příslušné sociální skupiny. Na tomto místě je třeba položit si otázku, zda tyto poněkud zjednodušené charakterity nemohou vést k pouze jednoduchému pohledu na vybraný fenomén. Je však nutné konstatovat, že právě v literatuře jsou podchycena důležitá data a statistiky o stavu společnosti, sociální fenomény a základní popisy psychologie jedince jako součástí společenské struktury. (srov. Barjot 1995: 65–67) Zopakujme tedy, že román významně působil na širokou veřejnost, na utváření sebe sama, upozorňoval svým vlastním způsobem na sociální realitu, která byla často v evokované podobě sdílena. (Corbin 2006: 15)

Na základě těchto výsledků jsme přistoupili k románu E. Suea *Tajnosti pařížské*, který je klasickým příkladem, jako ke zdroji specifického vědění vytvářejícího určitou verzi kolektivních představ o realitě. Nelze samozřejmě hovořit o reprezentativnosti, která by byla platná pro celou společnost. Nicméně jde o důležitou součást vnímání reality v době červencové monarchie, což představuje důležitý aspekt pro poznání tohoto období. Z uvedených důvodů jsme se za využití sociohistorického přístupu pokusili analyzovat diskurs vybraného intelektuála (E. Sue) v přesně vymezeném období (červencová monarchie) a charakterizovaném kontextu, což, jak se domníváme, nám umožnilo vyzdvihnout určité aspekty sociální reality.

Aspekty sociální reality v průběhu červencové monarchie

Sám název románu *Tajnosti pařížské* (1842–1843) dává tušit, že se jeho autor Eugène Sue bude snažit poodhalit svému čtenáři něco, co mu dosud zůstávalo skryto. Nejedná se však o tajnosti v podobě „klepů“, které kolují v pařížské společnosti o místní bohaté smetánce, jak by se mohlo na první pohled zdát. Právě naopak. Sue obrací čtenářovu pozornost směrem dolů a ukazuje mu tajemná místa, zákoutí a tajemnou realitu pařížské „spodiny“.

Tato „spodina“, v kolektivních reprezentacích intelektuálních elit dosud chápána jako obrovská homogenní masa, však není pro Suea takovým jednolitým celkem. Nebere ji jako spolek, do něhož jsou bez rozdílu řazeni nejen nejhorší zločinci, vrazi, uprchlí galejníci, drobní zlodějíci, prostitutky, ale i obyčejní dělníci a chudé obyvatelstvo vůbec.

Román je sice zařazen do tohoto prostředí, ale důvodem, proč tomu tak je, je právě Sueův zájem oddělit poctivé dělníky a poctivé obyvatelstvo, byť chudé, od zločinců a vrahů, a poopravit tak reputaci těchto poctivých chudých ve slušné společnosti. Jak již bylo výše zmíněno, byli dělníci vnímáni jako ti, s nimiž jsou spojeny nepokoje a násilí. Sue ale představuje dělníky jako tvrdě pracující lid, který dře od svítání do soumraku, za svou práci však není spravedlivě odměněn, žije v bídě a nehygienických podmínkách. Každodenní realita dělníků je jedním ze sociálních problémů, kterým Sue věnuje v románu pozornost.

Než k tomuto bude blíže přistoupeno, je potřeba vyjmenovat hlavní okruhy sociálních problémů, které jsou v románu popisovány. (Děj románu je velmi spletitý, nebude mu proto věnován větší prostor, bude zmíněn pouze v rámci příběhů jednotlivých postav, na jejichž osudech mají být sociální problémy ilustrovány.) Sociální problémy, které je možno v románu sledovat, jsou následující:

- 1) Odložené děti a děti vyrůstající na ulici.
- 2) Prostituce.
- 3) Životní podmínky dělnictva – chudoba, namáhavá práce, pracovní doba, nedostatečná hygiena, nemoci.
- 4) Postavení služebných v bohatých měšťanských domácnostech.

Problém odložených dětí, dětí toulavých a žebrajících v pařížských ulicích lze demonstrovat na osudu jedné z hlavních postav. Jde o postavu prostitutky. Hned na začátku románu je čtenář seznámen s jejím pohnutým dětstvím, ve kterém sama hrdinka líčí, jak byla ještě v útlém věku odložena u zlé ženy s jedním okem. Jelikož se autor snaží získat u čtenáře sympatie pro tuto postavu prostitutky, nechává ji, aby byla zlou ženou týrána za to, že nevyžebrała dost peněz, nechává ji hladovět a mrznout:

„V noci jsem spala v jedné kůlně; byla jsem jako drobeček, lehko jsem podlezla pod starými dvířky a shrabala jsem se do hromady kůry. Hlady se mi svíral žaludek: zkusila jsem trochu žvýkat kůru, abych ho utišila, ale nešlo to, jenom březová byla trochu křehčí.“ (Sue 1992: 21)

Podle Suea je velmi častým následkem takového dětství pád na samé společenské dno. Toulavé děti totiž čekalo vězení (odsouzení za potulku), po propuštění pak obtížné začlenění se mezi poctivé se živící osoby. Mnohým mladým mužům tedy nezbylo než dát se cestou zločinu, mladým ženám pak „nechat si udělat knížku“ a živit se prostitucí.

Jestliže Sue popisuje každodenní život dělnických vrstev, zaměřuje se především na líčení jejich bezútesné chudoby, otřesných hygienických podmínek či poukazuje na pracovní dobu, která se obvykle nepohybuje pod deset hodin denně. Díky figurám jako švadlenka, ale především brusič diamantů se má čtenář dozvědět, jakým způsobem mohou žít pařížští dělníci. Protože se autor opět snaží přimět své čtenářstvo, aby s románovými postavami soucítilo, zobrazuje je v těch nejnuznějších poměrech. Brusičovu rodinu (choromyslnou tchyni, manželku, pět malých dětí) i brusičovu dílnu usazuje Sue do jednoho pokojíku.

„Na špinavé, kluzké podlaze nepojmenovatelné barvy se tu a tam povalují úlomky shnilé slámy, uválené hadry a obrovské kosti, jak si je chudí lidé kupují v nejbídnějších krámcích se zkaženým masem, aby ohryzali chrupavky, které na nich ještě zbyly. (...) ve vlhké, hničící slámě se krčí děti; plátěný povlak jim tak slouží za prostěradlo i příkrývku. Z jedné strany se chvějí zimou dvě děvčátka, jedno z nich těžce nemocné, z druhé tři chlapi. Všichni spí oblečení, může-li se pár bídných hadříků nazývat šaty. (...) Na dalším slavníku v koutě brlohu za dětmi malátně leží brusičova žena, vyčerpaná dlouhými horečkami a bolestivou nemocí, která jí už několik měsíců nedovoluje vstát.“ (Sue 1992: 151–153)

K brusiči diamantů, potažmo k jeho nejstarší dceři, lze pak vztáhnout i další problém, jímž je postavení služebných dívek v bohatých měšťanských domácnostech, a to ponejvíce těch, v nichž žije pouze muž se svým služebnictvem. Sue v první řadě poukazuje na nevhodné

chování zaměstnavatelů k mladým služebným. Hovoří o znásilňování těchto dívek, v případě jejich následného otěhotnění také o hrozbě vyhození na ulici, kdyby se služka dovolávala, aby se zaměstnavatel k otcovství přiznal. O tom, že by postižená mohla chtít i podíl na výživě svého budoucího potomka, se Sue ani nezmiňuje. Kromě tohoto Sue poukazuje též na nedostatečnou stravu, která byla služkám poskytována (na celý den pouze kus chleba, voda a víno).

Jaké důsledky plynou z těchto sociálních problémů? Z četby Sueova románu se lze dobrat závěru, že pro chudého, který si chce zachovat svoji poctivost, je důsledkem život v bídě a nemocech; „začarovaný kruh“ chudoby plodící jen další chudobu. Pro chudého, který upřednostňuje jiné hodnoty než být poctivý, je důsledkem zločin. Sue dokonce zmiňuje celé zločinecké rodiny, ve kterých jsou již malé děti vedeny k tomu, aby se staly kriminálníky jako jejich rodiče i prarodiče:

„Strašlivé případy rodin, v nichž se zločinnost dědí z rodičů na děti, nejsou nic výjimečného. Musí tomu tak být. Společnost trestá, ale nevažuje, jak zlu předcházet. Zločinec je odsouzen doživotně na galeje... Druhému setnou hlavu... Zbudou po nich děti... Zajímá se společnost o tyto sirotky? O tyto sirotky, které sama udělala? (...) Až bude náš člověk prohnitý až k srdci, až z něho bude zločinnost prýštit všemi póry, (...) potom dědice zla vyléčíme... jako jsme vyléčili toho, kdo mu je odkázal. Galeje nebo šibenice, místečko bude po otci ještě teplé...“ (Sue 1992: 255–256)

Řešení sociálních problémů, které Sue ve svém románu nabízí, je možnost patronace (být patronem a dobrodincem) a možnost pomoci potřebným. Tato představa se promítá v charakteristice hlavní postavy románu – pana Rudolfa. Ten má být pro čtenářské publikum příkladem takového dobrodince a ochránce chudých, stejně jako je příkladem i pro románové postavy, zejména pro postavu velmi vlivné šlechtičny, která se také rozhodne být patronkou a dobrodějkou chudých – navštěvuje vězenkyně, vybírá si ty dívky, které ještě nejsou úplně „zkažené“ a pomáhá jim najít „správnou“ cestu.

Hlavním cílem tohoto románu je nejen odhalit tajnosti pařížské, tj. sociální problémy, ale také naznačit některá z možných řešení, čímž autor významně přispěl k uchopení sociální reality a upozornil na její do té doby málo problematizované aspekty.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] AGULHON, M. 2005. „1830“ in *1515 et les grandes dates de l'histoire de France*. A. Corbin (Ed.) Paris: Seuil.
- [2] BARJOT, D. et al. 1995. *La France au XIXe siècle – 1814–1914*. Paris: PUF.
- [3] CARPENTIER, J. a LEBRUN, F. 2000. *Histoire de France*. Paris: Le Seuil.
- [4] CORBIN, A. 2006. Préface. in *La lecture et la Vie. Les usages du roman au temps de Balzac*. J. Lyon-Caen. Paris: Tallandier.
- [5] DEMIER, F. 2000. *La France du XIXe siècle: 1814–1914*. Paris: Le Seuil.
- [6] LYON-CAEN, J. 2006. *La lecture et la Vie. Les usages du roman au temps de Balzac*. Paris: Tallandier.
- [7] NOIRIEL, G. 2007. *Immigration, antisémitisme et racisme en France (XIXe-XXe siècle). Discours publics, humiliation privées*. Paris: Fayard.
- [8] NOIRIEL, G. 2006. *Introduction à la socio-histoire*. Paris: La Découverte.
- [9] NOIRIEL, G. 2001. *État, nation et immigration*. Mesnil-sur-l'Estrée: Gallimard-Folio.
- [10] SITEK, P. 2010. Obraz druhého: příklady z francouzských dějin (kontext a proměny). *AntropoWebzin* 3: 150–156.
- [11] SITEK, P. 2011. Doslov. in Noirel, G. *Úvod do sociohistorie*. Praha: Slon.
- [12] SUE, E. 1970. *Tajnosti pařížské*. Praha: Odeon.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 7. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2011–001. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2011–031.